

ฮ่อ

ฮ่อ หรือคนจีนที่อยู่ในมณฑลยูนนานประเทศจีน ซึ่งมีอาณาเขตตอนใต้ติดต่อกับขานสเตทของพม่า แคว้นลาวอินโดจีนเหนือ และอยู่ไม่ห่างไกลจากเขตไทยตอนเหนือสุด ชาวฮ่อเรียกตัวเองว่า “ยูนนานเย่น” หรือ “หนานจ้อเย่น” ชาวเหนือและชาวไทยใหญ่เรียกว่า “ฮ่อ”

ชาวฮ่อ แบ่งออกเป็น 2 พวก คือพวกนับถือศาสนาอิสลามเรียกว่า “ผาสี” ซึ่งหมายถึงคนจีนยูนนาน ที่เข้ารับศาสนาอิสลาม ไม่รับประทานหมู ตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองอิชี กับเมืองห่วยชี ได้นครคุณหมิงแห่งมณฑลยูนนาน ชาวฮ่อผาสีได้เดินทางนำม้า ลา บรรทุกสินค้าเป็นกองคาราวานมาขายให้แก่ชาวเหนือเมื่อ 50-60 ปีก่อน และได้ภรรยาปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นหลักฐานอยู่ในเมืองเชียงรายหลายครอบครัว

ชาวฮ่ออีกพวกหนึ่ง เรียกว่า “ผาห้า” รับประทานหมู ไม่เข้าจารีตศาสนาอิสลาม นับถือดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วมีขนบธรรมเนียมนับถืออย่างเดียวกับชาวจีนทั่วไป พวกหลังนี้ได้เข้ามาอยู่เมืองเชียงรายอย่างกระจัดกระจาย มีตามเขตเจริญอำเภอต่าง ๆ แห่งละ 5-10 คน เช่นที่อำเภอแม่สาย เชียงของ ตามบนภูเขา เช่นดอยช้าง เขตอำเภอเมือง ดอยผาแดง ดอยผาหม่น เขตอำเภอเมืองเชียงคำ

ก็มีชาวฮ่อผาห้าอยู่ปะปนกับชาวเย้า เพราะใช้ภาษาและตัวหนังสือคล้ายคลึงกัน พวกฮ่อเหล่านี้โดยมากเดินทางตระเวนหาซื้อฝิ่นจากชาวเขาในเขตไทย อินโดจีน พม่า หรือบางทีก็เดินทางไปหาซื้อฝิ่นจากยูนนานตอนใต้ นำมาขายอีกต่อหนึ่ง

ในมณฑลยูนนานมีพวกฮ่อที่นับถือศาสนาอิสลามน้อย ฮ่อผาสีมักตั้งอยู่รวมกันเป็นเมืองหนึ่งต่างหาก เช่น เมืองอิชี เมืองห่วยชีตามร้านขายอาหารเมืองต่างๆ เขตยูนนาน ถ้าเป็นร้านของชาวฮ่อผาสีแล้วจะแลเห็นตัวอักษรแขกติดอยู่ในร้าน พร้อมทั้งภาพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเมกะอันเป็นที่นับถือของเขาดิตอยู่

ชาวฮ่อทั้งสองพวกนี้ติดต่อกันในทางค้าขาย ชาวฮ่อผาห้าเป็นคนที่ใจคอกว้างขวางคบค้าสมาคมกับชนชาติต่างๆ ได้โดยมิรังเกียจ สำหรับพวกผาสี เนื่องจากลัทธิศาสนาบังคับ ทำให้ดูคล้ายๆ กับเป็นคนใจแคบ ไม่ค่อยคบค้าสมาคมกับคนต่างศาสนา เขาจะไม่ยกย่องให้แก่บุคคลผู้กล่าวคำโต้แย้งขัดกับคัมภีร์ของพระเจ้าแห่งศาสนาของเขาเลย ชาวฮ่อผาสีที่มาตั้งหลักฐานอยู่ในจังหวัดเชียงรายมีบุตรหลานกลายเป็นชาวเหนือเฉพาะเครื่องแต่งกายเท่านั้น ส่วนจิตใจยังคงเป็นชาวฮ่ออยู่อย่างเดิม ทั้งนี้เพราะผู้ใหญ่คอยเข้มงวดกวดขันทางศาสนาและการคบค้าสมาคมอยู่ตลอดเวลา เคยปรากฏครั้งหนึ่งมีบุตรสาวของเขาคนหนึ่งรักใคร่กับชายต่างศาสนา เขาถึงแก่ตัดขาดในเมื่อบุตรสาวหนีตามชายนั่นไป แต่สำหรับชาวฮ่อผาห้า หรือพวกฮ่อนอกจารีตอิสลามนั้น บุตรหลานที่เกิดมาได้กลายเป็นชาวเหนือไป

มณฑลยูนนานมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล พื้นที่ราบมีน้อย โดยมากมีภูเขาสูงเรียงรายอยู่ติด ๆ กัน เป็นพืด การเดินทางติดต่อกันใช้เดินด้วยเท้าและขี่ม้า ทางรถไฟมีอยู่สายเดียวคือจากวินเยนเหนือเมืองฮานอย (อินโดจีนเหนือ) ผ่านเมืองเซียงเกียงไปสู่เมืองคุนหมิง ถนนสายยาวที่สุดคือ ถนนสายพม่า-ยูนนาน

ภูมิประเทศทางภาคใต้ยูนนานกับภาคกลางและเหนือไม่เหมือนกัน ยูนนานตอนใต้เช่นแถบเมืองเชียงรุ่ง เมืองซือเมาเหล่านี้บนภูเขา มีต้นไม้อย่างไชนร้อนขึ้นเต็มพืดไปหมด แต่ตอนเหนือขึ้นไปบนภูเขาต่างๆ มีต้นไม้เฉพาะที่สงวนเอาไว้ริมห้วยลำธาร นอกนั้นเป็นภูเขาหัวล้าน สภาพความเป็นอยู่จึงค่อนข้างจะแร้นแค้น ทั้งพืชผลต่าง ๆ ก็เป็นประเภทที่ขึ้นในชนป่ากลาง หรือชนหนาวคือมีดินสนมากที่สุด ไม่มีดินหมากดินมะพร้าว เนื่องจากยูนนานเป็นอาณาจักรแห่งภูเขา การตั้งบ้านเรือนจึงอยู่ตามที่ราบเชิงเขา ไร่นาและเรือสวนทำกันบนเนินเขาเป็นชั้น ๆ กันเขาน้ำในห้วยลำธารใช้ซึ่งไม่มีใครจะพอต้องอาศัย

น้ำฝนที่ตกลงมาอย่างปรอย ๆ ที่นาตามที่ราบมีน้อย โดยเหตุนี้บรรดาพ่อค้าต่างเมืองจึงต้องมีเสบียงอาหารข้าวสาร บรรทุกมาลาคิดตัวไปด้วย

ชาวฮ่อชอบตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่ม ไม่มีชนชาติอื่นเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ปะปน โดยเหตุที่มีการ ปล้นสะดมเสมอ ชาวฮ่อจึงไม่แยกกันอยู่เหมือนตามชนบทของเขา เขาทำกำแพงเมืองล้อมกรอบมหิมา มีประตูปิดเปิดได้ ถ้ามีคนแปลกปลอมเข้าไปจะคอยสอดส่องดูการเคลื่อนไหวอยู่ทุกระยะกำแพงเมืองสร้างด้วยอิฐดินหนา 2-3 ศอก สูง 5-6 เมตร ฉาบปูนข้างกำแพง ตอนบนทำเป็นหลังคามุงกระเบื้องดินเผาเป็นลูกคลื่นแบบหลังคาวัดจีน

ภายในกำแพงเมืองมีกำแพงแห่งตระกูลอีกเป็นชั้นที่ 2 ตระกูลใหญ่มีญาติพี่น้องบริวารมาก ก็ปลูก สร้างบ้านรวมกันอยู่เป็นบล็อก ๆ แล้วก่อกำแพงล้อมรอบมีประตูปิดเปิดประตูเดียว มีช่องเล็ก ๆ ขนาดเอาปืนวางยิงต่อ บุคคลภายนอกได้ ทำหลังคากำแพงเช่นเดียวกันกับหลังคากำแพงเมือง เหตุทั้งนี้เพราะมีพวกโจรต่างถิ่นยกเข้ามา ปล้นสะดมอยู่เป็นนิตย์ มีจำนวนโจรตั้งแต่ 50 คนถึง 500 คน พวกโจร โดยมากเป็นพ่อค้ากองคาราวานที่ทำการ ค้าขายเร่ร่อนไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เมื่อเห็นเมืองไหนมีกำลังน้อยกว่าฝ่ายคนก็ยกเข้าทำการปล้นสะดม บางที่เป็น ชาวเมืองทั้งเมืองซึ่งมีอาชีพทางโจรกรรมเห็นว่าเมืองไหนกำลังน้อยพอจะยกพวกปล้นได้ ก็ยกไป และเพื่อไม่ให้ชาวเมือง จำได้เขามักมองหน้าหมัด บางพวกเข้าปล้นอย่างเปิดเผยไม่ต้องมอมหน้า พวกปล้นเหล่านี้เดินทางไปปล้นในถิ่นไกล ๆ ทั้งนี้เพราะการคมนาคมติดต่อกันไม่สะดวก รัฐบาลจีนอ่อนน้อมทางการปกครองโดยต้องสู้รบกับพวกกันเองอยู่ตลอดเวลา ทั้ง อาณาเขตประเทศจีนกว้างขวางดูแลปกครองไม่ทั่วถึง ชาวเมืองแต่ละเมืองจึงจำต้องต่อสู้เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง

บริเวณกำแพงแห่งตระกูล ชาวฮ่อผู้เป็นญาติหรือเป็นบริวารจะปลูกตึกดิน 2 ชั้นเตี้ย ๆ อยู่เป็นหลัง ๆ ไป ผู้มั่งมีก็ปลูกกว้างขวางใหญ่โต ผู้ที่อดคดหรือเป็นบริวารปลูกหลังเล็ก ๆ หลังคามุงด้วยกระเบื้องอย่างวัดจีน บางหลัง มุงด้วยฟางหนาราว 1 ศอก มีลานดินอยู่ตรงกลางสำหรับมีพิธีรีตอง หรือเดินเล่น แต่ละบ้านเลี้ยงม้า ลา วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ แพะ ทำเล้าไก่เป็ด คอกวัวควายหมูไว้ต่างหาก ส่วนม้าลาทำเป็นโรงติดอยู่กับตัวบ้าน ตอนบนโรงม้าลาทำ เป็นที่ต้อนรับแขกสำหรับนั่งพักหลับนอน ยุงข้าวใช้เป็นที่เก็บข้าวฟ่อน คือชาวฮ่อเก็บเอาข้าวไว้ทั้งต้นรวมทั้งเมล็ดข้าวและ กองฟาง เมื่อจะดำก็ตีเอาเมล็ดข้าวเปลือกออก การดำข้าวใช้ม้าเทียมไม้ท่อนซึ่งมีวงล้อสำหรับบดข้าวเดินเป็นรูปวงกลม รอบ ๆ เอาฟางไปให้สัตว์ มุงหลังคาบ้านหรือใช้แทนพื้นหุงต้ม เพราะยุennานตอนเหนืออดคดพื้น ภูเขาโล่งเตียนมี ต้นไม้่น้อย ชาวบ้านต้องไปเก็บกิ่งไม้แห้ง ใบไม้แห้งมาดรวมกันไว้ใช้แทนพื้น

การปลูกบ้านของเขาใช้ไม้่น้อยที่สุด เพราะต้นไม้ต่าง ๆ หายาก จึงนิยมเอาดินมาปั้นเป็นก้อน ๆ โดย ไม่ต้องเผาไฟเป็นอิฐก้อนเป็นตึก 2 ชั้นเตี้ย ๆ ข้างบนทึบ ชายคาย่นล่างลงมาเพื่อกันไม่ให้ฝนสาดชะฝาผนังทลายเพราะ ใช้อิฐดินที่ยังได้ได้เผา เขาจึงเอาปูนผสมดินเหนียวกับทรายฉาบนอกอีกชั้นหนึ่ง ภายในบ้านชั้นล่างทำเป็นที่รับแขก หุงอาหาร ชั้นบนเป็นที่หลับนอนของเจ้าของบ้าน ความใหญ่เล็กของตึกแล้วแต่ฐานะ การปลูกสร้างนั้นไม่มีการขอแรง ช่วยกันทำแบบชาวเหนือ ชาวไทยใหญ่ ชาวลื้อ ต้องจ้างทั้งนั้น นับตั้งแต่ปั้นดินเหนียวเป็นก้อน เมื่อปลูกสร้างเสร็จก็ทำ พิธีขึ้นบ้านใหม่ เช่นเจ้าอย่างแบบจีน เอาผ้าผืนใหญ่มาเขียนตัวอักษรจีนปิดไว้บนชื่อและประตูห้อยชายผ้าลงมา วันขึ้น ปีใหม่ เจ้าของบ้านฆ่า หมู ไก่ เป็ด แพะ ทำเป็นอาหารและเชื้อเชิญคนเฒ่าคนแก่มาต้อนรับทานน้ำชา อาหาร มีการละเล่นละครแบบยุennานคล้าย ๆ จั้ว ในงานนี้มีคนแก่คนหนึ่งเล่านิยายปรบปรนให้ชาวบ้านฟัง เพราะชาวยุennาน ไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่นิยมฟังนิยายมาก ดังจะเห็นจากตามร้านขายน้ำชาอาหารตามหัวเมืองต่าง ๆ มีการเล่านิยายเสมอ ถ้ามี คนฟังมาก เจ้าของร้านจะอนุญาตให้ผู้เล่าขึ้นไปยืนอยู่บนโต๊ะเล่าพร้อมกับยกมือยกไม้ทำท่าทางประกอบ

อากาศในมณฑลยูนนานค่อนข้างหนาว เพราะอยู่ในโซนปานกลาง ล้อมรอบไปด้วยภูเขาสูง ด้วยเหตุนี้จึงแต่งกายไม่เรียบง่าย ผู้ชายสวมหมวกกลม ๆ ไม่มีปีกแต่มียอดจุกอยู่ตรงกลางเรียกว่า “กะน้ำก้วย” เสื้อหลายชั้น ซิดตันคอ ผ่าอกป้ายปิดข้างข้าง ผ่าอกกลางข้าง เสื้อยาวได้เอวเล็กน้อย ถ้าเวลาอยู่บ้านหรือมีงานมักสวมเสื้อยาวลงมาได้เข้า ไม่มีจีบหรือรัดเอวให้สวยงามแต่อย่างใด แขนเสื้อกว้างยาวหุ้มข้อมือ นิยมใช้สีดำมากกว่าสีขาว ใช้กระดุมผ้า กางเกงขากว้าง หรือบางทีทำอย่างผ้านุ่ง สวมถุงเท้ารองเท้าที่ทำกันขึ้นใช้เอง ผู้หญิงไว้ผมมวย แต่งคล้ายชายแต่ผ่าอก ป้ายมาทางไหล่ข้างซ้าย ติดดุมผ้าได้รักแร้ ใช้ผ้าสีขาวสลับด้วยแถบชายผ้าใหญ่สีดำ หรือบางทีก็ใช้ชุดดำล้วน ถ้ามีงานพิธีมักใส่กระบังหน้าเล็กๆ เนื้อหน้าผากอ้อมไปทางหูทั้งสองข้าง คล้าย ๆ เครื่องแต่งกายของหญิงจีนสมัยโบราณ ซึ่งจื๋อ นำมาแต่งไม่มีผิดเลย ในฤดูหนาวใช้ผ้ากรุด้วยขนแกะภายในเสื้อฤดูร้อนใช้ผ้าแพรบังลิ้น แพร่ยวน หญิงใส่ต่างหู กำไลมือ ฯลฯ

มีสิ่งแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ผู้หญิงชาวจีนยูนนานใช้ผ้าเย็บเป็นถุงรัดเท้าให้เล็กตั้งแต่เด็ก เพื่อไม่ให้เท้าโต เวลาเดินไปไหนมาไหนช้าและคล้ายๆ กับเดินแบบตุ๊กตา อันเป็นขนบธรรมเนียมนิยมของชาวจีนยูนนานมาแต่โบราณกาล เล่ากันว่าเหตุที่หญิงต้องรัดเท้านั้น ในกาลครั้งหนึ่ง มีพ่อค้าเดินทางไปค้าขายยังเมืองหนึ่งเกิดพอใจรักใคร่หญิงชาวเมืองนั้นและได้พากันหนีไป ชาวเมืองไล่ติดตามไม่ทันเพราะหญิงชาวนั้นเดินทางไปได้รวดเร็ว นับแต่นั้นมาจึงบังคับให้เด็กหญิงกำลังจะขึ้นวัยสาวของตนทุกคนต้องทำผ้าถุงรัดเท้าไม่ให้เท้าโตเพื่อให้เดินทางลำบากและช้า เมื่อมีชายพานี้ก็จะได้ติดตามทันทั่วทั้งที่ เพราะการคมนาคมในมณฑลยูนนานไม่สะดวก ต้องเดินด้วยเท้าไปตามไหล่เขา ชาวจีนยูนนานจึงถือเป็นจารีตประเพณีกันสืบมา

ชาวจีนฮ่อมีอาชีพในทางค้าขายและการกสิกรรม การค้าขายนั้นมีม้า ลา บรรทุกสินค้าไปซื้อขาย แลกเปลี่ยนกันจากตำบลหนึ่งไปยังตำบลหนึ่ง สินค้ามีผ้าไหม หม้อทองแดง ผ้าเจียน (ผ้าขนสัตว์) พืช ผลไม้ เนย ฯลฯ ไม่ค่อยมีการปลูกฝิ่นและค้าฝิ่นในยูนนานตอนกลาง ฝิ่นมีการปลูกและค้ากันแถบยูนนานตอนใต้ และชายแดนติดต่อกับพม่าอินโดจีนเท่านั้นเพราะกฎหมายเมืองจีนห้ามการปลูก-ค้า-สูบ และมีฝิ่นไว้ในความครอบครองอย่างเด็ดขาด ผู้ใดทำการปลูกฝิ่นหรือสูบฝิ่นมีโทษถึงประหารชีวิต แต่ยังมี การปลูกค้าและสูบกันบนเขาต่าง ๆ ตามชายแดน เพราะทางยูนนานมีพนักงานเจ้าหน้าที่บริหารไม่พอที่จะปราบปราม การปกครองดูแลไม่ทั่วถึงกัน ฝิ่นจึงไหลประดังเข้ามาสู่ประเทศไทยโดยการนำของพวกพ่อค้าชาวฮ่อซึ่งมี ม้า ลา และบริวารนับเป็นจำนวนหลายร้อยคน มีอาวุธดี ๆ พร้อมเดินทางคุมกันเป็นกองคาราวานกว้านซื้อฝิ่นนำมาขายชายแดนไทย ซึ่งชาวไทยใหญ่เจ้าของถิ่นเองก็ไม่กล้าทักท้วง เพราะกำลังอาวุธด้อยกว่าพวกพ่อค้าชาวฮ่อเหล่านี้

เมืองต่าง ๆ ในมณฑลยูนนานตอนกลาง มีการเปลี่ยนเวรกันเข้าตลาด วันนั้นเปิดตลาดที่นี่ วันถัดไปเปิดตลาดที่โน่น บรรดาพวกพ่อค้าต่างนำม้า ลา บรรทุกสินค้า หรือใช้คนเอาของบรรทุกหลังเดินทาง เครื่องบรรทุกของไว้บนหลังเขาทำเป็นรูปโค้งอ้อมมาข้างหน้าเพื่อให้บรรทุกสินค้าได้มากเรียกว่า “เป่” เมื่อปลดลงจากหลังและปาดแล้วมีไม้ค้ำไว้ไม่ให้ล้ม ไม้ค้ำนี้เองใช้เป็นไม้เท้าสำหรับยันขึ้นเขาหรือเวลาเดินทาง สินค้ามีประเภทเครื่องนุ่งห่ม เสื้อผ้าเครื่องใช้ แล้ว ยังมีพืชไร่ อาหาร

การทำไร่ของชาวจีนฮ่อ ทำกันตามเชิงเขาและที่ราบใกล้ห้วยลำธาร ปลูกข้าว (ไร่) ข้าวสาลี ข้าวโพด ข้าวป่า มันฝรั่ง มันเทศ หัวผักกาด กะหล่ำปลี และถั่วฝักใหญ่ซึ่งเขาเรียกว่า “ตาเตา” เมื่อข้าวไม่พอรับประทานก็ใช้มันและพืชเหล่านี้ผสมหุงต้มรับประทาน การทำอาหารใช้กระทะใบใหญ่ใบเดียว ฟืนค่อนข้างหายากใช้มูลวัวควายปนใบหญ้าใบไม้ส่นแทน บางบ้านใช้ถ่านหินซึ่งมีพวกชาวบ้านขุดนำมาขายให้ น้ำหายากต้องเดินทางไปที่ที่บ่อ ณ ที่ราบต่ำใกล้ห้วยลำธาร บ่อน้ำเขาทำข้างล่างกว้างก่อด้วยอิฐเผา ตอนบนแคบ 2-3 วันมีการอาบน้ำครั้งหนึ่ง

แต่ทุกวันนี้มีการเช็ดตัวโดยมีกะละมังและผ้าขนหนูวางไว้ให้เขาทำครวในบ้านจึงแลเห็นภายในห้องมีคราบของเขม่าไฟจับอยู่ แต่สำหรับผู้มีฐานะดีทำครวไฟไว้ต่างหาก

อาหารของชาวจีนฮ่อโดยมากเป็นเนื้อวัวแห้ง เพราะราคาเนื้อวัวถูกกว่าหมู ใช้น้ำมันพืชผัดกับ ผักกะหล่ำปลี หัวบีต หัวผักกาด ฯลฯ กับข้าวมีการต้ม ผัด ดอง ของดองชนิดหนึ่งเรียก “เยนไฉ่” มีชิงดอง หัวผักกาด ดอง ฯลฯ น้ำพริกดองเรียก “เจียง” โดยทำเป็นไห เอาถั่วเหลืองหมักแล้วเอาพริกป่นป่นใส่ไป ซอบรสทั้งเผ็ดทั้งจืด เอา เนื้อต้มให้เปื่อยแล้วหั่นจุ่มน้ำ “เจียง” ชาวจีนฮ่อไม่ใช้ กะปิ น้ำปลา ใช้น้ำซีอิ้วซึ่งทำจากถั่วเหลือง เรียกว่า “เจียงยี้ว” บางที ทำกับข้าวเป็นผักลวก ๆ ไม่มีเนื้อเลย เรียกว่ากินเจ ใช้ผัดด้วยน้ำมันพืชบ้าง ดองบ้าง การรับประทานใช้ตะเกียบ มีน้ำชา ถ้วยสุรขนาดจิ๋วอย่างจีน

ของเสฟติดมียาเหลือง หรือเรียกว่า “หวางเยน” เป็นยาสูบสีเหลืองนิ่มเป็นฝอยอย่างหมุยของ กลิ่น หอมชวนสูบ ใช้อย่างอย่างบังกัญชา เรียกว่า “เยนท่ง” พวกฮ่อที่อยู่แถบสิบสองปันนาโดยมากติดฝิ่น ถ้าเมืองไหน เจ้าเมืองและพนักงานกวาดขันก็ลักลอบสูบกัน ถ้าจับได้ตามกฎหมายของเขาโทษถึงถูกยิงเป้า แต่บางเมืองปล่อยกันอย่าง เสรีโดยเจ้าเมืองทำเป็นเอาหูไปนาเอาตาไปไร่เสีย ยิ่งเป็นหัวเมืองชายแดนติดต่อกับเขตพม่าอินโดจีนแล้วใครอยากค้า ฝิ่น-ค้ำ อยากสูบฝิ่น-สูบ ขอแต่อย่าลืมนะพระภูมิเจ้าที่เท่านั้น โดยมากเจ้านายเป็นผู้ทำการค้าฝิ่นเสียเอง ด้วยเหตุนี้ บรรดาเจ้าเมืองฮ่อจึงร่ำรายนกันแทบทุกคน

ภาษาฮ่อที่ใช้พูด และเขียนทุกวันนี้เป็นภาษาจีนกลางซึ่งทางรัฐบาลจีนประกาศให้ใช้ทั่วประเทศ มี ผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นบางคำบางประโยค เช่น มีด ว่า เต่า ปืน ว่า เชียง ข้าว-ฝาน รองเท้า-ไหจ้อ ลา-ฟ้อจ้อ ไม่ขีดไฟ- ให้อาย น้ำชา-ชา หมู-จู

ชื่อผู้ขายนำหน้านามด้วยคำว่า เล่า หมายถึง นายหรือคุณ เช่นชื่อ เล่าว่อง เล่าเออ เล่าซาน เล่าลี เลามา เล่าพู ฯลฯ ผู้หญิงชื่อ ลิ่ง ชาง รียัง ฯลฯ ประโยคเช่น สบายดีหรือ-นี่ลื้อเอาใจ ไปที่ไหน-นี่เขอนาเตี้ย อยู่ที่ไหน- นานาเตี้ยใจ ทำงานอะไร-นี่เจ็งนาหยัง มีธุระอะไร-เจ็งนาหยังซี้ซัน ชื่ออะไร-นาหยังมันจ้อ รับประทานอาหารหรือยัง-ซี้ฝาน ปูยิว มีภรรยาแล้วหรือ-ยิวเล่าโฬิปะยิว ฯลฯ

มีบทเพลงไพเราะอยู่บทหนึ่ง ที่ชาวฮ่อในเมืองคุนหมิงชอบร้อง มีเนื้อเพลงดังนี้ :-

ให้เยื้องฉ่า ชิวเม้งจิวยี้ ยิวผา สางได้ ฟ้าเออ แส่วแล้วเม้ง เนียนให้ชื้อยี้ อย่างเตอคาย เมล็ด
แซ้วแนวเพยซู้ยู่ยั้งจวง ว่อเตเซงซุน แซ้ว แนวอีย่างปูยู่ยี้ ว่อเตเซงซุน แซ้วแนวปูยู่ยี้ เปียดเตอณา โยโย-เปียดเตอณา
โย โย โยว่อเตเซงซุนแซ้ว-แนวปูยู่ยี้

แปลว่า-พระอาทิตย์ฉายแสงตามเวลาของมัน แต่ใจของมนุษย์เรานี้มีเหมือนพระอาทิตย์ คือเร็วยิ่งกว่า เปรียบเหมือนนกน้อยตกอยู่ในอุ้งมือเรา เมื่อบินหลุดลอยไปแล้วก็ไม่มีวันจะกลับคืนมาเปรียบวัยของเรา นับวันที่จะ ล่วงเลยไปทุกเวลา

ชาวจีนฮ่อมีสุภาศิตโบราณไว้สั่งสอนบุตรหลานอยู่มากบท มีคำกล่าวถึงความเศร้าโศกบทหนึ่งว่า “เมื่ออยู่ในวัยเด็กเป็นกำพร้า บิดามารดา 1 ในวัยกลางคนมีครอบครัวบุตรธิดาแล้วแต่ภรรยาแม่เรือนตายจากไป 1 และ เมื่อเฒ่าแก่ชราภาพแล้วหากบุตรผู้สืบวงศ์สกุลตายจากไป 1 ทั้ง 3 ประการนี้เป็นความวิบโยคอย่างแทบจะตายตาม กันได้”

บริเวณใต้เมืองคุนหมิงมีคนไทยเผ่าหนึ่งซึ่งเรียกตนเองว่า ไตหย่า ไตซาย ฯลฯ ชาวไทยเผ่านี้มีขนบ ธรรมเนียมคล้ายคลึงจีน มักมารับจ้างทำงานกับชาวจีนฮ่อเสมอ ชาวจีนฮ่อเรียกคนเผ่านี้ว่า “หนานเป้อ” คือผู้ซึ่งมี ขนบธรรมเนียมครึ่งไทยครึ่งฮ่อ

ชาวฮ่อเป็นคนซื่อสัตย์ ชอบใช้หัวคิด สุขุม รักพวกพ้อง ขยันในการทำงาน พุดน้อย เคร่งครัดต่อจารีตประเพณี การลักขโมยคดโกงกันไม่ค่อยมี ชีวิตความเป็นอยู่ครอบครัวนั้น หญิงผู้เป็นภรรยาต้องเคารพสามีเสมือนเป็นนายของคน ต้องตื่นนอนแต่เช้าตรู่ต้มน้ำร้อนเตรียมไว้ให้สามีล้างหน้า ไปเก็บผักพืชตามไรสวนมาทำอาหาร ต้มน้ำชาเตรียมไว้ ชายตื่นมาล้างหน้า ไปติดต่อดูภาระงานนอกบ้าน ตอนสายภายหลังรับประทานอาหารเช้าแล้ว หญิงเอาผ้าไปซัก ฯลฯ ชายเลิกจ้างหญิงได้ แต่หญิงเลิกจ้างกับชายไม่ได้ ไม่ใช่เมื่อไม่พอใจสามีแล้วหอบข้าวของหนีไปอยู่บ้านตน ถ้ากระทำเช่นนั้นจะถูกบิดามารดาของตนไล่กลับมาไม่ยอมให้เข้าบ้าน สามีตามไปพบมีสิทธิ์ทุบตีได้ ระหว่างอยู่ด้วยกันนี้จะไปเยี่ยมบิดามารดาหรือญาติของตนต้องขออนุญาตสามีเสียก่อน ถ้าไม่ให้ไปแล้วก็ไปเยี่ยมไม่ได้ เมื่อสามีสิ้นชีวิตลงภรรยาต้องอยู่รับใช้บิดามารดาของสามีไปจนตลอดชีวิต ถ้ามีผู้มาชอบพอรักใคร่ ต้องสู้ขอกับบิดามารดาของสามี ถ้าอนุญาตก็แต่งงานใหม่ก็ได้ เขาถือว่าผู้หญิงเป็นทาสที่ซื้อเอามาเป็นภรรยาและรับใช้บิดามารดา และหญิงที่มีสามีแล้วจะแต่งงานกับผู้ชายฮ่อที่อยู่ในเมืองเดียวกันไม่ได้

บิดามารดาชาวจีนฮ่อมักหมั่นเด็กของเขาไว้แต่เล็ก บางที่คู่หมั้นอยู่ต่างเมืองไม่เคยเห็นหน้าตากันเลย บางที่เป็นคนเมืองเดียวกันไม่มีสิทธิ์เสรีในการเลือกคู่ครอง สุดแล้วแต่บิดามารดาจะเห็นสมควร ที่ไหนเมื่อใดเป็นหนุ่มสาวแล้วก็มิโดยมีแม่สื่อคอยทำการติดต่อชักนำและเจรจาตกลงสู่ขอ การแต่งงานมีขนบประเพณีแบบจีนคือแต่งที่บ้านเจ้าสาวเลี้ยงน้ำร้อนน้ำชาสุราอาหารแขก เจ้าบ่าวไปรับเอาเจ้าสาวไปอยู่บ้านตน เอาเจ้าสาวนั่งในเกี้ยวมีคนหาม ตลอดทางยิงปืนขึ้นบนท้องฟ้า ถ้าใครยิงปืนมากถือว่าเป็นผู้มีเงินมีเกียรติ พอถึงบ้านพ่อผัว แม่ผัว เจ้าสาวเข้าไปกราบไหว้กล่าวฝากเนื้อฝากตัวขอให้เอ็นดูคิดเสมอเป็นธิดาในไส้ของตน ถ้าเกิดเด็กออกมา บรรดาญาติพี่น้องจะทำพิธีมัดมือ นำเงินมาให้ เป็นของขวัญ

บ้านทุกหลังของชาวจีนฮ่อเขาทำแท่นบูชาไว้ภายในบ้าน มีรูปเทียน ดอกไม้ กระดาษเงิน กระดาษทอง ชาวฮ่อนับถือดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเป็นพระเจ้า (เว้นแต่พวกนับถืออิสลาม) ภายในเมืองแต่ละเมือง มีต้นไม้ใหญ่เขาทำเป็นศาลเจ้าไว้ นาน ๆ จะมีผู้นำเอาเครื่องเซ่น หัวหมู เป็ด ไก่ทาสีแดง ตลอดจนผลไม้ กระดาษเงิน กระดาษทอง รูปเทียนไปบูชา ถือว่าเป็นที่สิงสถิตของเจ้าประจำเมืองสามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ตามความปรารถนา โดยมากผู้ที่ไปทำการเซ่นไหว้นั้นมักมีเหตุการณ์บังเกิดขึ้นภายในครอบครัว เช่น มีผู้เจ็บป่วยหรือประสบเคราะห์กรรมความทุกข์ทรมานทางใจอย่างใดอย่างหนึ่ง การเจ็บป่วยเขาใช้รักษากันแบบแผนโบราณ ใช้สมุนไพรจากไม้ใบหญ้าอย่างจีน นอกจากนี้ใช้วิธีชูด หรือเรียกเลือดให้เดิน คือเอาน้ำทาตัวแล้วเอามือกดบีบชูดลากโดยแรง จนเป็นผื่นแดง เรียกว่า “กว่าซา” ซึ่งผู้ถูกชูดจะร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด

งานปีใหม่อีกอย่างเดียวกันกับจีน มีการจุดประทัด นำถาดหัวหมู ขาหมู เป็ดไก่ ทาสีแดงทั้งนั้น ขนมปาทา (ขนมชนิดหนึ่ง) ผลไม้รูปเทียน ผลไม้มีส้มจีนซึ่งเรียกว่า “ฮวงโก้ว” ลูกเซอรี เรียกว่า “ลีซื่อ” นำมาเซ่นเจ้า งานปีใหม่นี้มี 3 วัน ทุกคนต่างหยุดงาน แต่งกายสวยงาม เลี้ยงสุราอาหาร ให้ของขวัญแก่กัน ไหว้บิดามารดาสามีภรรยาที่ล่องลับไปแล้ว ณ สุสานป่าช้า มีการเล่นการพนันทุกประเภท ซึ่งทางเจ้าเมืองเปิดให้มีการประมูลทำอย่างงานปางวาทของชาวไทยใหญ่

เมื่อมีคนตายภายในบ้านเขาจัดงานศพ 1 หรือ 2 วัน เปิดการพนันเลี้ยงสุราอาหารแก่ผู้เฒ่าชาวบ้าน ไม่มีสวดมนต์ ญาติพี่น้องหรือผู้มีส่วนเกี่ยวพันนั่งผ้าขาวห่มขาว เอาศพบรรจุโลง ร้องให้เดินตามศพ ไม่มีการแห่ เมื่อนำไปฝังเสร็จแล้ว ต้องไว้ทุกข์ถึงผู้ตายเป็นเวลานานวัน

การเดินทางไปเมืองคุนหมิง จากจังหวัดเชียงรายไปได้ 2 ทาง คือ ทางรถยนต์ กับทางเดินเท้า ทางรถยนต์ออกจากอำเภอแม่สายเข้าเขตซานสเตท ผ่านเชียงตุง น้ำคง ปางหลวง น้ำคำ ราเลี้ยว รุ่งรัง เปาซาน ยังผิง เสียวกวาน ชูง คุนหมิง ราว 9 วัน โดยรถยนต์ตลอด

อีกทางหนึ่งโดยทางเท้าหรือม้า จากเชียงตุงไปเมืองมะ เชียงรอก เมืองปาน เมืองฮุน เมืองไฮ เชียงรุ่ง ฟุเออ ซือเม่า ห่วยซี จากห่วยซีไปคุนหมิงมีรถยนต์ ทางที่เดินเป็นภูเขาทั้งนั้น และใช้เวลาเดินทางนานกว่าถนนสายพม่า-จีน ซึ่งมีรถยนต์ติดต่อกันมาได้โดยสะดวกตลอดฤดูแล้ง.